

B OEKEN

[B] BLOOSANGST EN HERSENKOORTS. OVER HET VERZAMELD PROZA VAN JAN HANLO

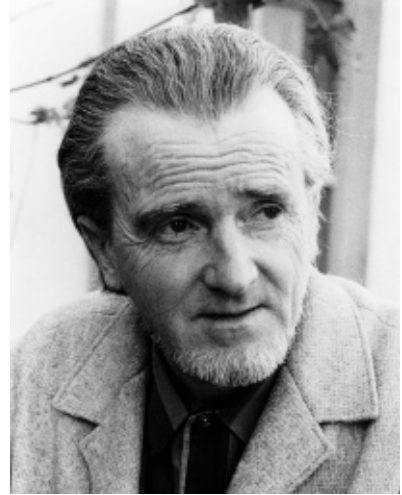
De inhoudsopgave van zijn *Verzameld proza* leest als een variant op Multatuli's *Pak van Sjaalman*. Een kleine, betrekkelijk willekeurige greep: Maar en Toch, Natuurverschijnsel in Dublin, Publicatie van mijn ervaringen met wespen, Verstandelijk gezichtsbedrog, Indrukken die de Zaanamse korriedstrijden op een Zuid-Nederlander maakten, Versteende zëgels, Nature's Beauty Parlor, Nieuwjaarspruimen, Verstreuid theezetten ofwel gedreumd theedrenken, Zaagt gij dragonders, Number of Gnats, De uitspraak van het woord jazz, Sterrekijken, Ik ben in Maastricht, Aan de hospita van Beloetsj, welke ik zelf ben.

Let wel: deze opsomming bevat geen tikfouten. En ze is, zoals gezegd, betrekkelijk willekeurig, het noteren van andere, minstens zo curieuze opsommingen zou geen enkele moeite hebben gekost. En voor de zekerheid: het gaat hier niet om het werk van een cabaretier of anderszins van iemand die leuk wil doen. Jan Hanlo – want hij is de auteur – doet nooit leuk. Waarom ik dan toch vaak onbedaarlijk om zijn stukjes moet lachen, is niet eenvoudig uit te leggen. Maar het moet te maken hebben met de ernst van de opzet, het lacheffect is eerder het gevolg van de trage logica

van de redenering die in het absurde voert of de naïeve waarneming die eerste indrukken verzamelt in onontgonnen betekenisvelden.

Dit *Verzameld proza* komt aan de late kant, maar erg is dat niet. Hanlo – in 1969 in een Maastrichts ziekenhuis overleden, twee dagen nadat hij met zijn geliefde motor bij slecht weer tegen een tractor was geknald – heeft nooit een groot publiek gehad. Hij geldt als een auteur voor fijnproevers, waarschijnlijk omdat hij geen verhalen of romans in vertrouwde stijl heeft geschreven en zijn bekendste gedichten – 'De Mus', 'Jossie' en 'Oote' – als maffe dadaïstische experimenten werden gezien, wat ze ondanks de formele schijn niet zijn. Dit boek kan een uitstekende reden zijn voor een kennismaking, voor jongeren die wellicht nooit van hem hebben gehoord, voor ieder ander die hem domweg heeft gemist.

Hoewel Hanlo vaak inhaakt op actuele kwesties, hebben zijn stukjes – overpeinzingen zijn het, zelden langer dan een of twee pagina's – niets van hun oorspronkelijke actualiteit verloren, eenvoudig omdat ze ook destijds niet actueel waren. Maar wel op een bijzondere manier oorspronkelijk. Hanlo is het tegendeel van een naprater, elke modieusheid of clichégevoeligheid is hem vreemd. Bij alles wat hij schrijft, zien we hem denken, stap voor stap, alsof er over de dingen die hij aansnijdt nooit eerder is nagedacht – vaak is dat ook zo. Gangbare concepten

Jan Hanlo.

of aanvaarde opinies betekenen niets voor hem, niet uit balorigheid of omdat hij in de geest van de avant-gardedichter bestaande opvattingen wil ondermijnen of de taal wil ontregelen, maar omdat hij niet anders kan, preciezer: omdat het een primaire overlevingsconditie lijkt te zijn de hem omringende wereld zo eerlijk en passend mogelijk in te richten.

Hanlo was dus allesbehalve een hemelbestormer, zijn oeuvre is klein en nu in zijn geheel in verzamelboeken toegankelijk. Eerder verschenen zijn, qua omvang bescheiden, *Verzamelde gedichten* (1970) en twee volumineuze delen *Brieven* (1989). Bij leven publiceerde hij twee boekjes kort proza, *In een gewoon rijtuig* (1966) en *Moelmer* (1967). Postuum, samengesteld uit zijn nagelaten papieren, volgden nog de egodocumenten *Zonder geluk valt niemand van het dak* (1971) en *Go to the Mosk* (1971) en de korte prozastukjes *Mijn benul* (1974), bij elkaar zevenhonderd pagina's dundruk.

Er is alle reden dit boek toe te juichen, maar een onberispelijke uitgave is het niet. Wat allereerst ontbreekt, is een degelijke inleiding met meer bio- en bibliografische informatie dan de Verantwoording van de uitgever nu te bieden heeft. De lezer die het boek openslaat, valt nu plompverloren in een tekst waarvan aard en omstandigheden volkomen onduidelijk zijn; dan mag niemand zich erover verbazen dat hij het boek ook weer snel dichtklapt.

Op talloze plaatsen hadden voetnoten verheldering moeten bieden. Ook de volgorde van de teksten is twijfelachtig: een behoorlijke datering ontbreekt, maar de stukjes uit *Mijn benul* stammen ten dele uit Hanlo's vroegste schrijversleven en zouden, bij een keuze voor een chronologische volgorde, dus vooraan in het boek hebben thuisgehoord.

Jammer ook dat de informatie over *Go to the Mosk* zo summier is. Vast staat dat het een verzameling brieven aan vrienden en bekenden betreft die in de *Brieven*-editie ontbreekt – adressanten blijven onvermeld; vast staat ook dat ze, in vergelijking met de brieven uit Marrakech die daar wel in staan, eerder het karakter hebben van zorgvuldige dagboek-aantekeningen. Typerend voor de slordigheid van de uitgever: hij noemt de dertienjarige jongen op wie Hanlo verliefd was geworden en die hij meenam naar Nederland consequent Mohammed, hoewel Hanlo het uitsluitend over Mohamed heeft; ook spelt hij Hanlo's Marrakech eigenwijs als Marakech. Dat lijken pietluttigheden, maar juist voor een auteur als Hanlo bestaan er geen pietluttigheden, zeker niet als het spellingkwesties betreft.

Op het typografische omslag van het verzamelboek is *Verzameld proza* tot nauwelijks leesbare subtitel gedegradeerd, de eigenlijke titel lijkt nu: *Een erwte zo groot als een voetbal is geen erwte*, en dat klinkt natuurlijk veel aantrekkelijker. De zin komt

uit het postscriptum bij ‘Een ander probleemje’, waarin Hanlo betoogt dat men wel eens een blik erwten zou kunnen aantreffen waarin “extra dikke erwten zaten, wel haast zo groot als knikkers”, maar dat die mogelijkheid niet “tot elke grootte van erwten (is) vol te houden”, “en wel om speculatieve en om praktische redenen”, die hij vervolgens omstandig, tot ver over de grens van het absurde, niettemin hoogst serieus, uiteenzet. In het postscriptum komt hij met een nieuw argument, ditmaal ontleend aan de “biefstuk met doppertjes” op het menu: “Een gast in een restaurant hoeft geen vrede te nemen met één grote erwten: dat heeft hij niet besteld.”

Bij Hanlo zal men geen wilde gedachtesprongen aantreffen, hij is in alles de terughoudende, voorzichtige empirist, net als de exacte wetenschapper beducht voor “holle leuzen, onverantwoorde generalisaties en overdrijvingen”. Ook een schrijver dient “de feitelijkheid boven de illusie, en eventueel de bewuste onzekerheid boven de boude bewering (te) verkiezen”. De consequenties van dat positivistische programma zet hij uiteen in ‘Naar meer soberheid’, dat klinkt als een literaire ode aan Wittgenstein.

Een met een passer getrokken cirkel kan men beter niet verwelkomen met de zin “dit is een cirkel”, maar “dit is bij benadering een cirkel”. Volgt het voorstel om het hele scala van modaliteiten in gedrukte teksten ter wille van de leesbaarheid terug te brengen tot eenvoudige tekens. Dat zou er bij het populaire liedje ‘en dat we toffe jongens zijn dat willen we weten’ toe kunnen leiden “het ongemotiveerd universele van de bewering (te) corrigeren (...)”. De tekst zou dan als volgt kunnen gepreciseerd worden: ‘en daarom komen wij bijna overal, bijna overal, bijna overal, waar die meisjes zijn, waar die meisjes zijn’. Beter nog: ‘en daarom komen wij waarschijnlijk bijna overal.’ En in het begin reeds: ‘en dat er onder ons toffe jongens zijn, dat willen we, d.w.z. mogelijk de meesten van ons, weten’”. Et cetera.

Nu wordt ook duidelijk dat het extreem repeterende karakter van de schandaalverwekkende gedichten ‘De Mus’, ‘Jossie’ en ‘Oote’ niets met een onstilbaar verlangen naar grensoverschrijding te maken heeft. ‘De Mus’ (van 1949) is nog beperkt van lengte:

Tjielp tjielp – tjielp tjielp tjielp
tjielp tjielp tjielp – tjielp tjielp
tjielp tjielp tjielp tjielp tjielp tjielp
tjielp tjielp tjielp

Tjielp
Etc.

Eerder gaat het hier om een consequent volgehouden poging een intiem geluidscontinuüm te creëren, een grotendeels preverbale geluidsstroom zonder een punt erbuiten dat commentaar in de vorm van interpretatie of ironie mogelijk zou maken. Het lijken kleine semimuzikale refugia van kinderlijkheid, auditieve droombewegingen weg uit de wereld van harde klanken en afgepaste betekenissen. In ‘De Mus’ gaat het om identieke onomatopeën, in ‘Jossie’ om een soort kinderliedje met herkenbare woordflarden, in ‘Oote’ (waarvan de tekst overigens grotendeels van zijn grootvader stamt) om een kinderliedje in louter betekenisloze klanken. Dat Hanlo elke beter wetende, interpreterende instantie als rustverstoorder buiten de deur houdt, verklaart enerzijds de roem van deze gedichten, is anderzijds verantwoordelijk voor hun semantische armoede en structurele onverschilligheid. In alle drie de gevallen zijn er aan de voordracht nauwelijks grenzen gesteld.

Wiel Kusters heeft in een mooi essay aannemelijk gemaakt dat het werk van Hanlo doortrokken is van de spanning tussen vadertaal en moedertaal. Vadertaal is dan – onder verwijzing naar Lacan, wiens duistere formuleringen Kusters gelukkig niet volgt – de “normale”, genormeerde, grammaticaal correcte taal, transparant en eenduidig; moedertaal is eerder gericht op de klank, het materiële teken, en wordt gedreven door een verlangen naar intimiteit, zinnelijkheid, lustbeleving, geborgenheid. Bewuste afwijkingen van de gangbare grammatica en de spelling, maar ook dialectwoorden, onzinwoorden of andere verstoringen van het register zijn moedertaaluitingen. Eigenlijk geldt dat voor alles wat er in engere zin aan een tekst poëtisch is, dus ook alle vormen van rijm. De genoemde klankgedichten, die zich aan elke eenduidige betekenisgeving onttrekken, zijn dan uiteraard de “zuiverste” vormen van moedertaal.

In het geval van Hanlo – Kusters wijst daar overtuigend op – heeft de spanning tussen die twee

dimensies van de taal ook directe biografische relevantie. Hanlo's ouders waren al zeer vroeg gescheiden, de zoon had bijgevolg een meer dan hechte band met zijn moeder en verlangde hevig naar hun hereniging. Maar ook wist de zoon dat hij, als pedofiel, als gelovig katholiek bovendien, alleen al in mentale zin voortdurend op of over de rand van de wet balanceerde – in zijn geval ook letterlijk het domein van de vader.

Go to the Mosk laat zich lezen als het smartelijke relaas van een pedofiel die zijn geaardheid niet verloochent, niet *kan* verloochenen, maar in alles het tegendeel is van de brute kinderverkrachter. Zijn aandacht voor Marokkaanse jongetjes wordt eerder gevoed door een verlangen hun bescherming en geborgenheid te bieden. De jongetjes in kwestie zijn arme, geharde straatkinderen, verschil tussen bedelen en het onbeschroomd aanbieden van seksuele diensten lijkt voor hen niet te bestaan. Hanlo ontfermt zich over Mohamed, een “negerachtig marokkaantje” dat hem “met hangend hoofd en gratievolle indolentie” vertelt dat hij geen ouders heeft. Dat moet er de oorzaak van zijn dat de jongen “een volslagen sexmaniakje” is geworden die “misschien zelfs soms 10 mannen per nacht” afwerkt. Maar Hanlo zegt niet mee te doen met zijn “fuckrazernij”, hij is zijn “papa” – hij schrijft het woord tussen aanhalingstekens, misschien ook omdat zijn zorgelijkheid eerder die van een mama is.

Het aandoenlijkst is in dit verband het fragment waarin Hanlo vertelt over een bezoek dat hij met Mohamed bracht aan een kermis. De jongen had nog nooit een draaimolen gezien, hij stond “in betovering een kwartier lang (te) kijken naar de voorbijdraaiende diertjes”, daarna mag hij zelf, hoewel “veel te groot voor dit draaimolentje”, met “verrukt-peinzend gezicht” op een paardje plaatsnemen en een “extra lange toer” maken. Hanlo is diep ontroerd, hij lijkt dit kind, “aan wie nooit een sprookje is verteld, misschien”, iets van de onbezorgde, dromerige en bovenal onschuldige kindertijd terug te willen geven, waar hij, tot eindelijk peinzen en piekeren veroordeelde volwassene, ook zelf zo naar verlangt.

Schrijnender nog dan *Go to the Mosk* is het document waarmee *Verzameld proza* opent: *Zonder geluk valt niemand van het dak*, het verslag van Hanlo's verblijf in een psychiatrische inrichting in 1947,

twee jaar na dato opgetekend. Ik ken geen vergelijkbare tekst, of het moest er een van Robert Walser zijn, waarin het niet opgewassen zijn tegen de wereld zo indringend wordt uitgesproken. Hevig verlangt de geïnterneerde patiënt ernaar “normaal” te worden, “open en gemakkelijk tegenover de mensen te staan”. Maar hij lijdt aan “bloosangst” en “hersenkoorts” en durft niemand aan te kijken, als blinde zou hij een makkelijker leven hebben. Hij bevindt zich in “een toestand van voortdurende opgejaagdheid en verdediging. (...) Denken, denken, denken en gewaarworden. Niet kunnen niet-denken, niet-horen, niet-merken. Ach, kon men naar believen zijn gedachten eens uitschakelen” – zoals hij later zou kunnen, in ‘De Mus’, in ‘Jossie’, in ‘Oote’.

Hanlo is een kleine schrijver van kleine literatuur. Prometheïsche ambities waren hem vreemd, voor grote werken miste hij waarschijnlijk de vormkracht. Van de schrijver als tv-orakel was hij mentaal lichtjaren verwijderd. Maar zijn *Verzameld proza* is een zeldzaam ontroerend boek, literatuur van vóór de uitvinding van de Literatuur.

CYRILLE OFFERMANS

JAN HANLO, *Verzameld proza*, Van Oorschot, Amsterdam, 2012, 704 p.

WIEL KUSTERS, *En de grote rodekolen en de rode krotten rooien*, *Jan Hanlo's moedertaal*, Huis Clos, Rimburch, 2012, 62 p.